

статья включает основные действия адвоката на этапе подготовки дела к судебному разбирательству и непосредственно в судебном заседании.

Ключевые слова: защитник, сторона обвинения, суд, судебное разбирательство, приговор.

Summary

Kuts Y. Restrictions rights defender in the trial court.

The article presents research restrictions rights defender in the trial court and the restoration of the principle of equality before the law and the court for a reasonable and a fair hearing on the merits. Also, the article includes main actions a lawyer during the preparation phase of the case before the court consideration and in the hearing.

Key words: defender, the prosecution, court, trial, verdict.

УДК 343

О. О. ЛУК'ЯНЕЦЬ

Олена Олександрівна Лук'янець, адвокатське об'єднання «А.ДВА.КА.Т», адвокат

ОСОБИСТА УЧАСТЬ ПІДОЗРЮВАНОВОГО, ОБВИНУВАЧЕНОГО У ЗАХИСТІ СВОЇХ ПРАВ ПІСЛЯ ЗАВЕРШЕННЯ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ

Підозрюваний, обвинувачений має процесуальне право захищати свої права та охоронювані законом інтереси самостійно, якщо відповідно до норм кримінального процесуального законодавства участь захисника у провадженні не є обов'язковою. Для цього йому необхідні знання, а це сила, яка необхідна для забезпечення справедливого та обґрунтованого судового розгляду кримінального провадження, а саме в адекватному розумінні підозрюваним, обвинуваченим його становища, а також його прав.

Проблемам захисту прав та законних інтересів підозрюваного, обвинуваченого після завершення досудового розслідування приділили увагу такі вчені, як О. Г. Яновська, П. М. Маланчук, В. А. Лазарева, Л. В. Черечукіна, В. Т. Маляренко та інші.

Метою статті є удосконалення норм чинного кримінального процесуального законодавства України нормами міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, для справедливого й обґрунтованого судового розгляду кримінального провадження та для уникнення маніпулювання слідчим, прокурором свідомості людини, якій пред'явлено підозру у вчиненні кримінального правопорушення.

Підозрюваним є особа, якій відповідно до Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК) повідомлено про підозру, або особа, яка затримана за підозрою у вчиненні кримінального правопорушення, або особа, щодо якої складено повідомлення про підозру, однак його не вручено їй внаслідок того, що місцезнаходження особи не встановлено, проте вжито заходів для вручення у спосіб, передбачений КПК для вручення повідомлень, а обвинуваченим є особа, обвинувальний акт щодо якої передано до суду.

Права, які підозрюваний, обвинувачений може реалізувати власними діями шляхом надання усних або письмових пояснень із приводу підозри або обвинувачення, збирання й надання доказів, особистої участі у кримінальному провадженні, в тому числі участі в допитах інших підозрюваних (обвинувачених), потерпілих, свідків та експертів у суді, подачі скарг на дії й рішення слідчого, прокурора, слідчого судді й суду, – ці права він може повноцінно реалізувати лише тоді, якщо юридично підготовлений, що буває вкрай рідко.

Відповідно до п. 14 ч. 3 ст. 42 КПК підозрюваний, обвинувачений має право ознайомлюватися з матеріалами досудового розслідування в порядку, передбаченому ст. 221 КПК, та вимагати відкриття матеріалів згідно зі ст. 290 КПК.

Відповідно до ч. 1 ст. 290 КПК, визнавши зібрані під час досудового розслідування докази достатніми для складання обвинувального акта, клопотання про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру прокурор або слідчий за його дорученням зобов'язаний повідомити підозрюваному, його захиснику, законному представнику та захиснику особи, стосовно якої передбачається застосування примусових заходів медичного чи виховного характеру, про завершення досудового розслідування та надання доступу до матеріалів досудового розслідування.

Згідно з ч. 1 ст. 221 КПК слідчий, прокурор зобов'язаний за клопотанням сторони захисту, потерпілого, представника юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, надати їм матеріали досудового розслідування для ознайомлення, за винятком матеріалів про застосування заходів безпеки щодо осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві, а також тих матеріалів, ознайомлення з якими на цій стадії кримінального провадження може зашкодити досудовому розслідуванню. Відмова у наданні для ознайомлення загальнодоступного документа, оригінал якого знаходиться в матеріалах досудового розслідування, не допускається¹.

На нашу думку, необхідно заповнити прогалину в нормах чинного кримінального процесуального законодавства України і внести таке доповнення до ч. 1 ст. 221 КПК: «слідчий, прокурор зобов'язаний за клопо-

танням сторони захисту, потерпілого, представника юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, негайно надати їм матеріали досудового розслідування для ознайомлення...».

Кримінальне провадження здійснюється з додержанням принципу верховенства права, відповідно до якого людина, її права та свободи визнаються найвищими цінностями та визначають зміст і спрямованість діяльності держави. «Реальна можливість здійснення, а також захисту основних прав людини, в тому числі й права на захист кожною конкретною особою, забезпечується, – наголошує В. Лазарева, – насамперед юридичними механізмами певної держави»².

Принцип верховенства права у кримінальному провадженні застосовується з урахуванням практики Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ). Суди застосовують при розгляді справ Конвенцію та практику суду як джерело права (ст. 17 Закону України від 23 лютого 2006 р. «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини»). Принцип верховенства права означає, що у правовій державі має панувати закон, а не інтереси осіб, у руках яких у певний момент перебуває влада; функції держави полягають у регулюванні відносин між усіма суб'єктами права на основі закону. Законотворчий процес і практика правозастосування показують, що реалізація принципу верховенства права на сьогодні стикається з рядом проблем. Насамперед поширеним явищем є незрозуміння самого принципу верховенства права, його ототожнення з радянським принципом верховенства позитивного закону. Часто застосовуються закони, які жодним чином не вписуються в концепцію природного права, відірвані від природних прав і свобод людини, порушують їх. Як і за радянських часів, громадяни наразі не можуть реалізувати свої права лише через відсутність позитивного закріплення відповідних прав у законах та підзаконних актах або ж через відсутність механізмів реалізації тих прав, які задекларовані у законах³.

Тому вибудувати ефективну лінію захисту підозрюваному, обвинуваченому для себе особисто досить складно, в зв'язку з неосвіченістю повною мірою з кримінальним процесуальним законом, недосконалістю чинного законодавства. Зазвичай підозрюваний, коли відмовляється від захисника, не розуміє, що це шлях в нікуди. Є випадки, коли слідчий з умислом пред'являє значно м'якше обвинувачення, аніж необхідно, лише з метою приспати пильність обвинуваченого, щоб він повірив слідчому, що, мовляв, у такій «дріб'язковій» справі немає потреби запрошувати захисника.

Практика свідчить, що, на думку значної кількості слідчих, участь захисника може перешкодити у закріпленні «здобутих доказів», а тому слідчий намагається негайно провести у справі найнеобхідніші дії: допитати особу в якості підозрюваного, слідчий експеримент та інші дії, в яких закріплюються викривальні покази підозрюваного, що фактично є штучним створенням доказів.

За результатами вибіркового вивчення кримінальних проваджень встановлено, що близько 88 відсотків осіб, які не були затримані і до них не обиралась міра запобіжного заходу у вигляді утримання під вартою до пред'явлення обвинувачення, допитувалися в якості свідків. І це не звичайна обережність слідчого, щоб не притягнути безпідставно до кримінальної відповідальності особу. Ще свого часу А. Ф. Коні писав: «Обережність у притягненні – річ необхідна. Це не лише юридична, але й моральна вимога. Але обережність не повинна бути змішувана з умисною повільністю, що зводить нанівець права обвинуваченого, котрий підлягає рано чи пізно притягненню»⁴.

Повідомлення підозрюваного, обвинуваченого про характер і причини обвинувачення є обов'язком слідчого, прокурора, який вимагає активних дій від прокурора або слідчого. Недостатньо надавати підозрюваному, обвинуваченому інформацію тоді, коли він її запитує: ЄСПЛ наголосив, що такий обов'язок «сповна лежить на органі обвинувачення і не може бути виконаний пасивним шляхом забезпечення доступності інформації без доведення її до відома захисту». Від органів держави може знадобитися вжиття додаткових заходів, щоб привернути увагу підозрюваного, обвинуваченого до наявної інформації та забезпечити належне розуміння ним такої інформації. Той факт, що підозрюваний, обвинувачений має право на доступ до матеріалів справи або до інформації про докази, не звільняє прокурора, слідчого від обов'язку негайно і детально інформувати його про всю повноту обвинувачень проти нього.

Коли людину обвинувачують у вчиненні кримінального правопорушення, у органів державного обвинувачення виникає додатковий обов'язок вдаватися до активних дій задля надання цій людині докладної інформації про обвинувачення і щоб пересвідчитися в тому, що вона все це розуміє. Згідно з п. 3 ст. 6 (а) «кожний обвинувачений у вчиненні кримінального правопорушення має бути негайно і детально поінформованим зрозумілою для нього мовою про характер і причини обвинувачення, висунутого проти нього». Європейський суд з прав людини пояснив логіку цього положення: підозрюваному має бути надана інформація, яка необхідна для повного розуміння обсягу обвинувачень проти нього з метою підготовки адекватного захисту⁵.

Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод у п. 3 ст. 6 (b, c), визначаючи права «кожного, кого обвинувачено у вчиненні кримінального правопорушення», вказує саме на право мати час і можливість, необхідні для підготовки свого захисту, а також захищати себе особисто чи використовувати правову допомогу захисника, обраного на власний розсуд, або, якщо він не має достатніх коштів для правової допомоги захисника, одержувати таку допомогу безоплатно, коли цього вимагають інтереси правосуддя⁶.

Принципи законного та правового захисту людини, її прав та свобод, також містить ч. 3 ст. 14 (d) Міжнародного пакту про громадянські й політичні права, а саме: кожен має право при розгляді будь-якого пред'явленого йому кримінального обвинувачення, як мінімум, на такі гарантії на основі цілковитої рівності: бути судженим в його присутності і захищати себе особисто або за посередництвом обраного ним захис-

ника; якщо він не має захисника, бути повідомленим про це право і мати призначеного йому захисника в будь-якому разі, коли інтереси правосуддя того вимагають, безплатно для нього у випадку, коли в нього немає достатньо коштів для оплати цього захисника⁷.

М. П. Орзіх зазначав, що «правозахисний механізм відносно прав і свобод людини включає поряд із нормативно-правовою інституціональну частину – органи і організації, для яких спеціальною компетенцією або статутним завданням (для громадських організацій) є захист прав і законних інтересів людини і громадянина, і інструментальну – придатні для ефективного застосування засоби охорони й захисту правового положення особи»⁸.

Наділення підозрюваного, обвинуваченого правом на захист ще не є забезпеченням у повному обсязі цього права. Воно тільки є передумовою забезпечення. Публічний характер кримінального процесу визначає обов'язок особи, яка провадить досудове розслідування, слідчого, прокурора, судді, суду до першого допиту підозрюваного, обвинуваченого роз'яснити право мати захисника (про що складається окремий протокол, де зазначається про відмову підозрюваного від захисника) та забезпечити їм можливість захищатися встановленими законом засобами захисту від пред'явленого обвинувачення (ст. 42 КПК). Це положення узгоджується з положеннями Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (ст. 6 п. 2 (с)), а також практикою Європейського суду з прав людини, який в рішенні у справі «Артико проти Італії» від 13 травня 1980 р. визнав, що у ст. 6 Конвенції йдеться про правову допомогу, а не про призначення захисника. Само призначення ще не є забезпеченням ефективної правової допомоги, призначений адвокат може через різні обставини (об'єктивні чи суб'єктивні) не виконати належним чином свої професійні обов'язки. Органи влади, «якщо вони поінформовані про це, повинні або замінити захисника, або примусити його виконувати свої професійні обов'язки»⁹.

Оскарження дій або бездіяльності може бути ефективним знаряддям для здобуття змін у національній системі кримінального судочинства, яке не дозволяє адекватно забезпечувати дотримання прав заарештованих осіб.

У ст. 303 КПК законодавець наводить вичерпний перелік рішень, дії, бездіяльність слідчого, прокурора, які можуть бути оскаржені під час досудового розслідування, та право на оскарження. Цей перелік не містить оскарження рішення слідчого, прокурора про те, що підозрюваного, обвинуваченого не ознайомлено з матеріалами досудового розслідування до його завершення, а це, щонайменше, порушення його права на захист і принципу рівності всіх учасників кримінального провадження перед законом і судом.

Сторона обвинувачення часто відмовляє підозрюваним, обвинуваченим і їх адвокатам у наданні для ознайомлення матеріалів досудового розслідування. Слідчі, прокурори надають доступ до мінімальної кількості документів, а суди самостійно визначають перелік матеріалів, які мають бути надані для ознайомлення, і це лише у випадку звернення до суду з відповідною скаргою, що суттєво обмежує можливості підозрюваного, обвинуваченого на справедливий розгляд справи.

Отже, особиста участь підозрюваного, обвинуваченого в захисті своїх законних прав та інтересів, відповідно до чинного кримінального процесуального законодавства, має право бути, але наскільки вона ефективна, вирішить сам підозрюваний, обвинувачений вже на своєму гіркому досвіді, якщо відмовиться від кваліфікованої правової допомоги захисника. Слід наголосити, що при захисті своїх прав особа може користуватися й міжнародним досвідом, оскільки відповідно до ст. 9 Основного Закону України «чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства України»¹⁰. Хоча, на нашу думку, у кожного підозрюваного та обвинуваченого повинен бути професійний захист в обов'язковому порядку, що збалансує кримінальний процес.

¹ Кримінальний процесуальний кодекс України від 13 квітня 2012 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2013. – № 9–10. – № 11–12. – № 13. – Ст. 88.

² Лазарева В. А. Теория и практика судебной защиты в уголовном процессе / В. А. Лазарева. – Самара, 2000. – С. 44.

³ Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини : Закон України від 23 лютого 2006 р. : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/3477-15>

⁴ Гловацький І. Ю. Діяльність адвоката-захисника у кримінальному процесі : навч. посіб. / І. Ю. Гловацький. – К. : Атіка, 2003. – 352 с. – С. 130.

⁵ Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Матточча проти Італії» від 25 липня 2000 р. : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.eurocourt.org.ua/Article.asp?AIdx=286>

⁶ Європейська конвенція з прав людини (Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод), ухвалено 4 листопада 1950 р. : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_004

⁷ Міжнародний пакт про громадянські і політичні права від 16 грудня 1966 р. : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_043

⁸ Орзіх М. П. Міжнародно-правові стандарти і права людини в Україні / М. П. Орзіх // Право України. – 1992. – № 4. – С. 8.

⁹ Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Артико проти Італії» від 13 травня 1980 р. : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://search.ligazakon.ua/1_doc2.nsf/link1/SO6472.html

¹⁰ Конституція України, прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.

Резюме

Лук'янець О. О. Особиста участь підозрюваного, обвинуваченого у захисті своїх прав після завершення досудового розслідування.

Стаття присвячена дослідженню норм чинного кримінального процесуального законодавства України в межах захисту прав та законних інтересів підозрюваним, обвинуваченим самостійно, у разі відмови від захисника, після завершення досудового розслідування. Розглянуто деякі «підводні камені» такого захисту. Приділено увагу залученню стороною обвинувачення міжнародного досвіду Європейського суду з прав людини щодо роз'яснення підозрюваному, обвинуваченому всієї повноти обвинувачень проти нього.

Ключові слова: захист підозрюваним, обвинуваченим себе самостійно, сторона обвинувачення, повідомлення про підозру, ознайомлення з матеріалами кримінального провадження, правова позиція.

Резюме

Лукьянец А. А. Личное участие подозреваемого, обвиняемого в защите своих прав после завершения предварительного следствия.

Статья посвящена исследованию норм действующего уголовного процессуального законодательства Украины в пределах защиты прав и законных интересов подозреваемым, обвиняемым самостоятельно, в случае отказа от защитника, после завершения предварительного следствия. Рассмотрены некоторые «подводные камни» такой защиты. Уделено внимание привлечению стороной обвинения международного опыта Европейского суда по правам человека, по разъяснению подозреваемому, обвиняемому всей полноты обвинений против него.

Ключевые слова: защита подозреваемым, обвиняемым себя самостоятельно, сторона обвинения, уведомление о подозрении, ознакомление с материалами уголовного производства, правовая позиция.

Summary

Lukyanets O. Personal participation of the suspect, accused in protecting his rights after the preliminary investigation.

The article is devoted to investigation norms of the effective criminal procedural legislation of Ukraine within the protect rights and legal interests of the suspect, accused themselves, in case of refusal of defense counsel after the pretrial investigation. Examined some of the pitfalls of such protection. Attention is paid to the involvement of by the prosecution of international experience of the European Court of Human Rights, regarding the clarification to the suspect, accused of full accusations against him.

Key words: protection of suspects, by the accused themselves, the prosecution, notification of suspicion familiarization with the materials of criminal proceedings, the legal position.

УДК 343.85

Ю. О. ОБЕРЕМКО

Юлія Олексіївна Оберемко, здобувач Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПРН України

ЗАГАЛЬНОСОЦІАЛЬНЕ ЗАПОБІГАННЯ УМИСНИМ ВБИВСТВАМ, ЩО ВЧИНЯЮТЬСЯ З КОРИСЛИВИХ МОТИВІВ

У кримінологічній літературі під загальносоціальним запобіганням злочинності розуміється взаємозумовлена діяльність держави та громадськості, яка безпосередньо не спрямована на усунення причин кримінальних правопорушень, але сприяє створенню позитивних умов, які знижують ступень дії криміногенних чинників та поступово витісняють їх із суспільного життя¹. Об'єктом запобіжного впливу при загальносоціальному запобіганні виступають явища та процеси, що негативним чином позначаються на індивідуальній та колективній суспільній свідомості. Звідси, загальносоціальне запобігання умисним вбивствам із корисливих мотивів має бути спрямоване на нейтралізацію негативних явищ і процесів, що призводять до деформації колективної свідомості молоді та викликають у неї мотивацію до незаконного збагачення насильницьким шляхом. Йдеться про створення сприятливих соціально-економічних, соціально-культурних, морально-психологічних й побутово-дозвільних умов для повноцінного соціального становлення й розвитку молоді, а також подолання ілюзії безкарного незаконного збагачення.

Питанням загальносоціального запобігання корисливо-насильницької злочинності приділяли увагу такі вчені, як: Г. А. Аванесов, В. В. Голіна, Б. М. Головкін, О. М. Ігнатів, А. В. Півень та інші. Основне завдання загальносоціального запобігання умисним вбивствам із корисливих мотивів полягає у формуванні правової культури недоторканості чужої власності та не порушення права на життя особи. Тому, **метою статті** є аналіз комплексу багатопланових заходів, спрямованих на розширення легальних можливостей для підвищення рівня доходів, а також на подолання традицій незаконного збагачення серед молоді, у тому числі насильницьким шляхом.

© Ю. О. Оберемко, 2016